

**Aydın
Mədətoğlu**

Bizim yazar

İzmirin Yunanlar tərəfindən işğalından sonra İzmirililər buna qarşı "Rəddi-İl-haq" prinsipini irəli sürərək mitinq təşkil etmiş və İzmirin Yunanıstanla birləşdirilməsinə qarşı 3 cəbhə yaratmışdılar. Güney Anadolunun işğalından sonra 21 yanvar 1919-cu ildən etibarən Adana və Maraş cəbhələri də yaradılmışdı.

Mustafa Kamal Paşa bir milyonluq Osmanlı ordusundan 1919-cu ilə qalan 50 minlik ordunun üç yerə bölünmüş olan 3-cü ordusunun müfəttişi idi. Ona mərkəzi Ərzurumda yerləşən və komandanı Kazım Qarabekir Bey (Paşa) olan 15-ci Kolordu və mərkəzi Sivasda yerləşən və komandanı Rəfət Bey olan 3-cü Kolordu tabe idi. Mustafa Kamal Paşa taktiki gediş edərək öncə bunlarla deyil, digər ordulara bağlı Kolordu komandanları və vilayət valiləri ilə danışıqlara başlamış, daha sonra bu fəaliyyətini hüquqləşdirmək və millət tərəfindən qəbul ediləcək bir hala gətirmək üçün seçilmiş nümayəndələrdən ibarət bir məclis toplamaq və o məclisin qərarlarını əsas götürərək fəaliyyətə başlamaq istəmişdi. Bu məqsədlə Mustafa Kamal Paşa 22 iyun 1919-cu ildə Amasyada bir "Bildiriş" hazırlayaraq hər tərəfə göndərmiş, toplantı yerinin Ərzurum olduğunu bildirmiş, toplantı tarixinə qədər digər vilayətlərin nümayəndələrinin Sivasla var bildikləri təqdirdə Ərzurum Konqresinin üzvlərinin də Sivas Konqresinə qatılacaqlarını bildirmişdi.

Mustafa Kamal Paşanın bu "Bildiriş"i yayması işğalçı qüvvələri narahat etmiş, İstanbul hökumətindən onun rəsmi vəzifəsinə son verib İstanbulu gətirilməsi istənmişdi. Lakin Mustafa Kamal Paşa xalq tərəfindən sevgi ilə qarşılanmış və o, öncə Sivasla, oradan da Ərzuruma keçərək 23 iyul 1919-cu ildə orada Doğu vilayətləri Konqresini gerçəkləşdirmiş və İstanbulla bir teleqram göndərərək öz vəzifəsindən istefa verdiyini rəsmən bildirmişdi. 14 gün davam edən Ərzurum Konqresi Mustafa Kamal Paşanı Konqres sədri seçmiş, bir "Nizamnamə" qəbul etmiş və bir "Bəyannamə" yayınlamışdı. Əsas Mustafa Kamal Paşa tərəfindən irəli sürülən, "Nizamnamə" və "Bəyannamə"də təsbit edilən əsas prinsiplər bunlar idi:

- 1) Milli sərhədlər daxilində vətən torpaqları bir bütündür, bölünməz;
- 2) Osmanlı Hökumətinin çökməsi halında bütün millət bir olaraq hər cür yabançı işğal və müdaxiləyə qarşı çıxacaq;
- 3) Mərkəzi Hökumət vətə-

nin və istiqlalın mühafizəsinə qadir olmadığı təqdirdə qayenin təmini üçün müvəqqəti bir hökumət təşkil ediləcəkdir. Bu hökumət milli bir Qurultay tərəfindən seçiləcəkdir;

4) Əsas məsələ milli güc və milli ira-

yindən "Misaki-Milli" ("Milli Pakt") deyilən Milli Pakt və milli müdafiə proqramı elan edilmişdi. Milli iradəni təmsil edən bu Milli Pakt aşağıdakı məzmununda bir "Bəyannamə" yayınlamışdı:

1) *Osmanlı Dövləti, Ərəb çoxluğu ilə məskun olan və müqavilə bağlandıqda mütəfiqlərin işğalında olan ərazilər-*

lərin əli ilə yenidən sədarətə gətirilmişdi. Damad Fərid Paşa sədarətə gətirilən kimi "Kuvayi-Milliyə", yeni milli mücadiləyə başlayanların əleyhinə bir çox əmrlər vermiş, İstanbulda toplanan hərbi məhkəmə 11 may 1921-ci ildə Mustafa Kamal Paşa və yaxın yoldaşlarını qiyabi ölümə məhkum etmiş, milli mücadiləni davam etdi-

də Türkiyə Böyük Millət Məclisi öz işinə başlamışdı. Mustafa Kamal Paşa təcili olaraq bir hökumət təşkil edilməsini təklif etmiş, Məclis qurucu məclislərin sahib olduqları bütün haqlara sahib olduğu üçün Hökumət təşkil etmiş və hökumət vəzifəsini də icra etmiş, Mustafa Kamal Paşanı Məclis başqanı seçmiş, beləliklə o, həm

Qazi Mustafa Kamal Paşa-Atatürk

əvvəli ötən sayımızda

dəni hakim qılmaqdır;

5) Xristian ünsürlərə siyasi hakimiyyət və ictimai sabitliyi pozacaq imtiyazlar verilməz;

6) Heç bir mandat və himayə qəbul edilə bilməz.

Ərzurum Konqresi "Nizamnamə"yə uyğun olaraq Qurultayın qərarlarını yerinə yetirmək üçün bir təmsil heyəti seçmiş və bununla da işini bitirmiş hesab etmişdi.

Ərzurum Konqresindən sonra bütün məmləkəti əhatə edəcək yeni bir Qurultayın keçirilməsi üçün çalışmağa başlanmış, Mustafa Kamal Paşa 2 sentyabr 1919-cu ildə Sivasla gəlmiş, 4 sentyabrda Sivas Konqresi öz işinə başlamışdı. 7 gün davam edən Sivas Konqresi "Nizamnamə"yə əlavə olaraq bütün məmləkəti təmsil etdiyini bəyan etmiş, "Şərqi Anadolu Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyəti"nin adını dəyişərək "Anadolu və Rumeli Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyəti" adlandırmış, Qurultayda seçilən təmsil heyətinə bütün ölkəni təmsil etmə hüququ vermişdi.

Bu dövrdə İstanbulda Damad Fərid Paşa kabinetini Əli Rza Paşa kabinetinə əvəz etmiş, Dəniz Naziri Salih Paşa rəsmi olaraq Anadoluya göndərilmiş, Amasyada 20-22 oktyabrda 3 gün sürən danışıqlar nəticəsində Salih Paşa Mustafa Kamal Paşanın Sivas Konqresi tərəfindən təsbit edilən aşağıdakı prinsiplərini qəbul etmişdi:

1) *Türklərlə məskun yerlərdə mandat və himayənin qəbul olunmaması;*

2) *Müsəlman olmayanlara Türk torpaqlarında siyasi hakimiyyət və ictimai asayışı pozacaq imtiyazlar verilməməsi;*

3) *Anadolu və Rumeli Müdafiəyi-Hüquq Cəmiyyətinin hüquqi bir təşkilat olaraq İstanbul Hökuməti tərəfindən rəsmən tanınması;*

4) *Mütəfiq dövlətlərlə Osmanlı dövləti arasındakı sülh konfransına gedəcək təmsilçilərin...seçilməsi;*

5) *Deputat Məclisinin yabançı qüvvələrin işğalı altında olan İstanbulda toplanmasının doğru olmadığı.*

Salih Paşa qəbul etdiyi bu maddələri kabinə yoldaşlarına da qəbul etdirməyə vəd versə də sözünü yerinə yetirə bilməmiş, nəhayət 12 yanvar 1920-ci ildə Osmanlı Parlamenti son toplantısını keçirmiş, Məclisdə Müdafiə Hüquq Cəmiyyəti güclü bir qrupla təmsil edildi-

dən vaz keçəcək və bu ərazilərin müqəddəratı əhalisinin rəyləri ilə təyin ediləcəkdir. İşğal edilməmiş Türk əraziləri bölünməz bir bütündür.

2) *Doğu bölgəsində öz rəyləri ilə Ana vətənə qatılmış olan Qars, Ərdəhan və Batum üçün lazım gələrsə, təkrar xalq rəyinə müraciət edilə bilər.*

3) *Batı Trakyanın hüquqi durumu o bölgə əhalisinin sər-*

rənlərin üzərinə hərbi qüvvələr göndərilmiş, İzmit, Bolu və Trabzonda milli mücadiləçilərə qarşı üsyanlar tərtib etmiş, "Kuvayi-İnzibatiyə" ("İnzibati Dəstə") adı ilə yaratdıqları birliklər səbəbsiz yerə bir çox qardaş qanı tökülməsinə səbəb olmuş, lakin milli mücadilə tərəfdarları bu təhlükəli təşəbbüsləri anında aradan qaldırmağı bacarmış, Ankaradakı istiqlal

dövlət, həm də hökumətin başqısı olmuşdu.

Birinci Böyük Millət Məclisinin Ankarada toplanması 23 aprel 1920-ci ildən 24 iyul 1923-cü il Lozan sülh anlaşmasına qədərki dövr Milli Mücadilə, başqa sözlə, yeni Türkiyə Cümhuriyyətinin quruluş dövrüdür. Bu dövr ağır bir dövr olmaqla yanaşı həm də Türk millətinin nəyə qadir olduğunu tarixə sübut etmə dövrüdür. Bu dövrdə yunanlar üzərində qələbə çalınmış, onlar Türk torpaqlarından çıxarılmış, quzeydoğu Türk hüduqlarında ermənilər zərərsizləşdirilmiş, güneydə fransızlara qarşı başanlı mücadilələr verilmiş, Türkiyənin əlaqəli dövlətlərlə başladığı sülh anlaşmaları ilə quzeydoğu və güney sərhədləri təyin edilmiş, Rusiya ilə 16 mart 1921-ci ildə Moskva, 11 oktyabr 1921-ci ildə Qars müqavilələri bağlanmışdı. Bir-birini təqib edən bu zəfər və anlaşmalarla yeni Türkiyə hüquqi cəhətdən tanınmış, İstanbul hökuməti tərəfindən bağlanan bütün müqavilələr hökmsüz sayılmış, Osmanlı dövlətinin yerini Böyük Millət Məclisi və yeni Türkiyə Hökuməti almış, Lozan sülh konfransında yeni Türkiyə nümayəndəsi iştirak etmiş və bu konfransda Türk görüşü qəbul edilmişdi.

7 noyabr 1922-ci ildə Sultan Vəlidəddinin bir ingilis hərbi gəmisinə minərək ölkəni tərk etməsi ilə xilafətdən kənarlaşdırılaraq yerinə Əbdülməcidi Əfəndi keçirilmişdi. Tarixi görəvinə yerinə yetirən Birinci Böyük Millət Məclisi də seçilməsinə qərar vermiş, 11 avqust 1923-cü ildə toplanan İkinci Böyük Millət Məclisi 23 avqustda Lozan anlaşmasını onaylamış, 6 oktyabr 1923-cü ildə Türk hərbi qüvvələrinin İstanbulda daxil olması ilə vətənin bütünlüyü faktiki olaraq gerçəkləşmişdi. Artıq ən uyğun dövlət şəklini elan etmək zamanı gəlmiş, 1921-ci il Anayasasının bəzi maddələri genişləndirərək hakimiyyətin qeydşərtsiz millətə aid olduğu, idarə şəklinin xalqın öz müqəddəratını təyin etmə əsasına dayanan Cümhuriyyət olduğu 29 oktyabr 1923-cü il tarixli 364 sayılı qanunla gerçəkləşdirilmiş, Qazi Mustafa Kamal Paşa Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk Cümhurbaşqanı seçilmişdi.

ardı gələn sayımızda

bəstəcə verəcəkləri rəylərinə görə təsbit ediləcəkdir.

4) *Xilafət və səltənətin mərkəzi olan İstanbul ilə Mərmərə dənizi hər cür təhlükədən uzaq olmalıdır. Bu əsas mühafizə edilmək şərti ilə boğazlar keçiş və ticarətə açıq olacaq və bu məsələ Türkiyə ilə əlaqəli dövlətlərin birlikdə verəcəkləri qərarla təyin ediləcəkdir.*

Mütəfiq qüvvələr İstanbul hökumətindən bir çox adamların işdən azad edilməsi və mərkəzdən uzaqlaşdırılmasını tələb etmiş, 16 mart 1920-ci ildə isə İstanbulu faktiki olaraq işğal etdikdən sonra bəzi deputatları da həbs etmiş, həbs edilə bilməyənlərdən bir qismi Ankaraya qaçaraq milli mücadiləyə qatılmış, 5 aprel 1920-ci ildə bütün etirazlara baxmayaraq Damad Fərid Paşa xarici-

Məhkəməsi də Damad Fərid Paşa və tərəfdarlarını vətənə xəyanət suçundan qiyabi olaraq ölümə məhkum etmişdi. Mustafa Kamal Paşa 8 apreldə yayınladığı bildirişdə Damad Fərid Paşanın Aydın elini Yunanıstanla təslim etdiyini, təcavüzə uğrayan Türklərin müdafiəsinə əngəl olduğunu, Mütəfiq dövlətləri hərbi işğala dəvət etdiyini, lakin millətin bu dəfə tədbirli və hazırlıqlı olduğunu, Damad Fəridi və hökumətini tanımayacağını açıqlamışdı.

İstanbul işğal altında olduğundan normal fəaliyyət göstərə bilməyən Millət Məclisi Ankarada toplanmaq üçün hər cür tədbir görmüş, 19 mart 1920-ci ildə hər tərəfə "Bildiriş" göndərilmiş, yapılan seçkilər nəticəsində millət vəkilləri Ankarada toplanmış, 23 aprel 1920-ci il-